

הוראות לגרפיקה:

את ההקדמה לעשות באותיות שונות מהמסמך.

גג:

תולדותיהם של צדיקים << סיפורים עלומים מחייו של רבינו הקדוש,
נחשפים במסמך שנכתב בצפת לפני 120 שנה * פרסום ראשון

כותרת:

החסיד מצפת שלא שתק

מישנה:

כתבה ובה שקרים ודברי כזב שפורסמה לפני 120 שנה על תולדותיו
של רבינו הקדוש, הסעירה חסיד בעל-ידע רב בתולדות חסידות
ברסלב שהתגורר בצפת, שלא ידע את נפשו מרוב צער על חילול שם
הצדיק * מכתב התגובה ששיגר לעיתון, ולא פורסם, כולל חומר חדש
שלא מופיע בכתובים, אותו קיבל המחבר מפי חסידים שעוד זכו
להכיר את הדורות הראשונים * זהו מסמך מרתק, המתפרסם כאן
לראשונה על-פי כתב-יד, ומכיל בין השאר מסורות עלומות מרבינו
הקדוש רבי נחמן מברסלב, ותלמידו הגדול רבי נתן, זיכרונם לברכה

לידים:

"בסמוך להתקרבותו להר"ן אמר לו הר"ן, שיכין עצמו לנסוע עמו למקום רחוק, מטעם כי צריך למטרת עבודתו שיהיה עליו מחלוקת, ובכאן מקום שמכירין אותו וגזע מחצבתו - מי זה יערב לבו לגשת לחלוק עליו"

"והתנצל בעל-הבית לפני הסבא על זה שהר"ן מתאכסן אצלו, והשיב לו הסבא: מה אתה מתנצל שהנחת יהודי להתפלל בביתך, ובאותו שעה התנצל הסבא לפני הר"ן, ופייסו שלא יכפת ליה דברי ריבו עליו"

| בן ציון וולפסון |

זהו מסמך מרתק, עשיר בתוכן ומלא בידע, המכיל מסורות עלומות ומעשיות מהימנות בתולדותיהם של צדיקים – רבינו הקדוש רבי נחמן מברסלב, ותלמידו הגדול רבי נתן, זיכרונם לברכה. המסמך מתפרסם כאן לראשונה, על-פי כתב-יד שנכתב בצפת לפני 120 שנה, ונמצא כיום ברשותו של אחד מחסידי ברסלב.

המסמך המיוחד חובר על-ידי אחד מגדולי חסידי ברסלב, שחי בתקופתם של תלמידי מוהרנ"ת, בעיר הקודש צפת. שמו של המחבר אינו ידוע לנו, אך קריאה מעמיקה בכתב היד מוכיחה כי המחבר האנונימי היה מופלג בתורה, חריף ובקי בספרי רבינו, ובעל-ידע רב בתולדות חסידות ברסלב.

המסמך נכתב בזמנו, כתגובה לפרסום של אחד העיתונאים דאז, שפרסם סדרת כתבות על גדולי ישראל, ובבואו לכתוב את תולדותיו של רבינו הקדוש, גיבב דברים רבים, מעט מהם דברי אמת ואילו הרוב - שקר וכזב, וכך פיטם את קוראיו בהבלים, ככל אשר בדה מלבו.

החסיד, כותב המסמך, שכאמור התגורר בצפת, לא ידע את נפשו מרוב צער על חילול שם הצדיק שנעשה בריש-גלי. כיוון שכך, שיגר מכתב לגדול החסידים באותה תקופה, הלא הוא רבי נחמן גולדשטיין - רבה של טשערין, בשאלה: מה לעשות? האם להגיב או שמא עדיף לשתוק, ולתת לגל העכור לחלוף עם הזמן.

הרב מטשערין, שהיה גדול בתורה וחכמה, ואף הכיר מקרוב את סבלם של חסידי ברסלב מצד מתנגדיהם, שלל את הדרך הראשונה, וענה לחסיד בתשובה אופיינית: "רבים קמים עליו (- על רבינו) ועלינו, וה' היה בעזרו ובעזרנו, ויגמור העניין על צד הטוב".

אולם כותב המסמך לא הצליח להשקיט את רוחו הסוערת, והחל לערוך בטוב-טעם ודעת מכתב תגובה ארוך, אותו חילק למספר פרקים: "סדר תולדות הרב ר' נחמן מברסלב", "עניין תיקוני הר"ן", "הנהגת הר"ן" ועוד.

בראש המכתב הקדים המחבר מעט דברי רקע, בין היתר הוא כותב את המשפט הבא: "והגם כי המחבר ספר 'ליקוטי עצות חדש' ומהדורא בתרא, ו'יקרא דשבתא' ו'זמרת הארץ', ו'פרפראות לחכמה', ו'דרך חסידים' ו'לשון חסידים' (=הרב מטשערין), שלל תשובתו על דברי הכותבים הנ"ל, וכה דברו: 'רבים קמים עליו ועלינו, וה' היה בעזרו ובעזרנו ויגמור העניין על צד הטוב', מכל מקום, מה שנוכל להציע לעיני הקוראים - אשר יחזו במשרים בספריו, ועל ידי זה יתבאר שגיאות אפס קצהו".

ישנן הוכחות כי המכתב נשלח לתעודתו, אך חברי מערכת העיתון, שלא ציפו לקבל תגובה חריפה כזאת, גנזו את המכתב בארכיון. שנים רבות אחר-כך, בחר אחד מהם לצטט קטעים שלמים מהמכתב, תוך כדי טשטוש והעלמת המקור.

היטיב לראות הרב מטשערין, שלא ראה כל תועלת לענות כסיל כאיוולתו. בפקחותו הרבה הבין כי מכתב תגובה שנשלח מאיש מאמין, הנמנה על קהל היראים, בין כה וכה לא יפורסם, ולכן חבל על המאמץ. אלא שגם עבודתו הנפלאה של החסיד מצפת לא הלכה

לאיבוד. כך זוכים אנחנו, 120 שנה אחרי, לקרוא בשקיקה את מכתבו המרתק.

במסגרת זו הבאנו את הפרק הראשון - "סדר תולדות הרב ר' נחמן מברסלב", שבו שוזר המחבר בקצרה את תולדותיו של רבינו. חלק מהחומר מתבסס על דבריו של רבי נתן בספרים 'שבחי הר"ן', 'חיי מוהר"ן' ועוד, אך חלק גדול הינו חומר חדש שלא בא בכתובים, אותו קיבל המחבר מפי של חסידים קדומים, שעוד זכו להכיר את הדורות הראשונים.

המסמך כתוב בסגנון מליצי, כמנהג הימים ההם, אך גם כיום לא פג טעמו ולא נס ליחו. הוספנו בשולי המסמך, לתועלת הקוראים, מעט הערות וביאורים, תוך ניסיון לשמר את הניחוח העתיק של המכתב. **(את החומר החדש הבלטנו באותיות מודגשות. במקומות בודדים השלמנו אותיות או מילים חסרות – בסוגריים מרובעים).**

#מאס ברע ובחר בטוב

סדר תולדות הרב ר' נחמן מברסלב

הר"ן נולד בראש חודש ניסן שחל בשבת קודש, שנת תקל"ב ליצירה ('חיי מוהר"ן' מקום ישיבתו ולידתו^א), לאביו הר"ר שמחה (בהשיר שבתחילת 'חיי מוהר"ן' ובמכתבי הר"ן^ב, ובשאר מקומות), בן הר"ר נחמן מהורדענקי. ונתגדל אצל אביו בדוחק הפרנסה, ואביו נודד היה ללחם בסכנת דרכים שהיו שכיחים אז, כי עדיין לא נחו ישראל בעתים ההם מפחד האידימאקיס^ג. ואמו גדלה אותו מיום לידתו ברוב קדושה, ולא נתנה לו לינק בלי נטילת ידים לה ולהילד.

וכאשר נתגדל מאס ברע ובחר בטוב, והרבה מאד באהבת לימוד התורה תיכף בילדותו, ואף חכמתו עמדה לו. וכמו שמבואר בסיפורי

תולדות הרב הגאון ר' זלמן שהיה מתלמידי הגאון ר' אליהו מווילנא^ד, את גאון שכלו וחשקו באהבת לימוד התורה מילדותו, כמו כן רבו הסיפורים ביתר שאת ויתר עוז מנפלאות גאון שכלו ובחירתו הטובה של הר"ן מילדותו. גם בחר ב'עבודה שבלב' - זו תפילה'. גם מאס ושבר כל מדות רעות ובחר במדות טובות (כמבואר בשבחי הר"ן שאצל הסיפורי מעשיות^ה). גם היה ערום ביראה^ו ורמאי במצות ויסתר בדרכי הילדות, כי בחר במדת 'הצנע לכת', ובענין זה רבו הסיפורים כי בחר בזה מילדותו עד יום הסתלקותו (כמובא ב'שבחי הר"ן' שאצל הסיפורי מעשיות סי' י"ג, י"ט, ק"ס^ז, קס"א, קס"ב, קפ"ז, ר"י).

ואחר י"ג שנה נכנס לחופה עם בת הנגיד ר' אפרים בעיר מעדוועדווקי (=מדבדובקה. נ.א.) וישב על שולחן חותנו זמן רב, ובעתים הללו קבע ר' אפרים דירתו בכפר אוסאטאן (=הוסאטין. נ.א.) ובשאר כפרים הסמוכים לעיר מעדוועדווקי. ותיכף ביום כניסתו לחופה נתקרב אליו ר' שמעון, ור' שמעון היה מקורב מקודם לצדיקים זקנים מפורסמים גדולים, וכאשר הכיר מעלת הר"ן נקשרה נפשו בהר"ן.

ומספרים השומעים מפי ר' שמעון, שבסמוך להתקרבותו להר"ן אמר לו הר"ן, שיכין עצמו לנסוע עמו למקום רחוק, היינו למדינת אונגרי^ה, מטעם כי צריך למטרת עבודתו שיהיה עליו מחלוקת, ובכאן מקום שמכירין אותו וגזע מחצבתו - מי זה יערב לבו לגשת לחלוק עליו. ואחר כך נמנע הר"ן מנסיעה הנ"ל, ושאלו ר' שמעון: "מה זאת?" והשיב "שכבר פעלתי אצל השם יתברך בתפילתי, שיחלקו עלי גם בכאן, אפילו במקום שמכירין אותי".

ואחר כך ירד משולחן חותנו, והיה בדוחק איזה זמן, ונכנס לדור בעיר מעדוועדווקי ושם נתרחב לו קצת. ובהיותו יושב במעדוועדווקי התעוררו עליו איזה בעלי מופלגה (=מחלוקת. נ.א.), אך לא נתקיימה מחשבתם. וכן מובא בספר 'חיי מוהר"ן' (דף כ"ט), שפעם אחד אמר לאנשיו במעדוועדווקי, זמן רב קודם המחלוקת: "אין אתם נחשבים לאנשים שלי עדיין, כי יהיה זמן שכל העולם כולו יעמדו ויחלקו עלי, ואז מי שיתחזק ויהיה נשאר אצלי זה יהיה נחשב מאנשים שלי וכו'".

התגברו עליו בעלי המופלגה

ובשנת תקנ"ח אוותה נפשו מאד ליסע לארץ ישראל, ונתן כל נפשו ומאודו על זה. ותחילת נסיעתו היה בח"י לחודש אייר. וכאשר הגיע לקהלת-קודש סטאמביל (=איסטנבול, תורכיה. נ.א.) התגברו עליו המניעות מאד ותושיה נדחה הימנו (=היה אובד עצות. על פי איוב ו' י"ג. נ.א.) אך זאת העצה - הועילו לו הבזיונות אשר גירה בעצמו מאיזה אנשים אשר נתוועד עמם, ועוד איזה הנהגות אשר היה בבזיון בעיני רואיו, ועל ידי זה הגיע למטרת חפצו להיות בארץ הקודש ולחזור בשלום לביתו (כמבואר ב'חיי מוהר"ן' נסיעתו לארץ ישראל סי' י"א ו'ב' ו'שבחי הר"ן' נסיעתו לארץ ישראל סי' ט').

כשבא מארץ ישראל לביתו ועבר דרך עיר הסבא משפאלי, קיבלו הסבא בכבוד גדול, כי אוהב היה הסבא עם הר"ן. **וכניסת הסבא לעיר שפאלי היה בסיבת מכתב מליצה והסכמת הרב המגיד ר' יקותיאל מטירהאויצע שהיה מתלמידי הר"ן** ('חיי מוהר"ן' נסיעתו לארץ ישראל סי' ט"ז כ"א ובסוף חלק ב"א), שהיה חשוב שם באלו המקומות, כנזכר שם ב'חיי מוהר"ן' (מקום ישיבתו ונסיעותיו סי' י"א^ב), שהמגיד שאל להר"ן, מדוע לא שלח אותו לזלאטפאלי מקודם כניסתו לשם כדי שיתקבל שם בכבוד וכו'.

ואחר כך בא הר"ן לביתו לעיר מעדוועדווקי. ואחר שנה וחצי מביאתו מארץ ישראל בא על דעתו, מטעם איזה כוונה המבואר בספרו^ג, לעקור דירתו מקהלת-קודש מעדוועדווקי, ולדור בקהלת-קודש זלאטפאלי הקרובה לעיר שפאלי מקום הסבא - שנת תק"ס לחודש אלול. ובשנת תקס"א ביום כיפור, גירה באיזה איש מאנשי הסבא על ידי איזה סיבה המבואר ב'חיי מוהר"ן' (מקום ישיבתו ונסיעותיו סי' י"א^ד), וזה היה פטר מי מריבת (=תחילת המחלוקת. נ.א.) הר"ן מהסבא, וכבידקא כיון דרווח – רווח^{טו}, כי זה האיש הביא דיבתו רעה להסבא.

וסדר המופלגה מהסבא על הר"ן היה כך בדרך פלא: כי בתוך דברי ריבו על הר"ן, בכל פעם סיפק הסבא בידו על פיו ואמר: "מה אני לדבר על נכד הבעל-שם-טוב?!". וכיוצא בדברי חרטה. גם מספרים, שפעם אחד בימי המופלגה, נפגשו הר"ן והסבא בפונדק אחד אצל אחד מאנשי הסבא, והר"ן עמד אז בתפילה, והתנצל בעל-הבית לפני הסבא על זה שהר"ן מתאכסן אצלו, והשיב לו הסבא: "מה אתה מתנצל שהנחת יהודי להתפלל בביתך?" ובאותו שעה התנצל הסבא לפני הר"ן, ופייסו שלא יכפת ליה דברי ריבו עליו.

גם בימי ריבו על הר"ן, כשהיה בזלאטפאלי, השתדלו נדיבי-עם האוהבים ודורשים את שלום שניהם, לעשות שלום ביניהם. ונתוועדו הר"ן והסבא מחוץ לעיר ודיברו שניהם ביחד, ונגמר השלום ביניהם, וביקש הר"ן להסבא לבוא אל ביתו לכבדו בשתיית קאווי (=קפה. נ.א.), וזה יהיה אות אמת על השלום, והבטיח הסבא להר"ן לעשות כדבריו, רק עכשיו מוכרח לחזור לביתו לשנות מלבושיו כראוי, ואחר כך יבוא לבית הר"ן. וכאשר בא הסבא לביתו, התגברו עליו בעלי המופלגה בטענותיהם לפני הסבא, ולא הניחוהו לילך לבית הר"ן, וגבה טורא ביניהם (=גבה הר ביניהם. נ.א.).

גם בימי ריבו על הר"ן היה קורא הסבא לתלמידיו של הר"ן, היינו לר' נתן ור' נפתלי, בשם 'מגיני ארץ', ולכן נזכר זה הלשון בליקוטי [מוהר"ן] תנינא סימן ה' – מאמר "תקעו אמונה" (ועיין ב'חיי מוהר"ן' דף ז', סי' ל"ח^{טז}).

ואחד מאנשי הסבא שהיה העיקר בהחזקת מופלגות הר"ן – נטבע בנהר. והסבא האריך ימים יותר שנה אחת אחר פטירת הר"ן. ומספרים השומעים מפי המשמש של הסבא: כשבישר לו מפטירת הר"ן, נתן לו הסבא תודה על בשורתו, ואחר כך בא החדרה, וסגר הדלת, וישב יחף על הארץ בבכיה רבה איזה שעה. והמשמש הציץ כל זה מבין החרכים ותמה מאד. ואחר איזה זמן שמע המשמש עוד הפעם דברי ריבו עליו, וחרה לו על זה, ושאל אותו: "מה זאת שראיתי מע"כ בוכה עליו וכו', וזה מעשה לסתור". והשיב לו הסבא: "אילו היו בני העולם יודעים מה שאבדו בפטירת הר"ן, היו נופלים על פניהם

בבכיה רבה על פטירתו. ואחר איזה זמן שמע המשמש הנ"ל עוד הפעם שמדבר דברי ריבו על הר"ן. וכפי הנראה שדברי ריב הסבא לא היו כל כך בהחלט כמו מבעלי המופלגה שנמשכו אחריו על ידי זה. וכן מספרים משאר מ[ת]נגדיו שהיו בסיבתו כאשר התגרה בהם.

ומופלגות הר"ן יפרד לארבעה

ומופלגות הר"ן יפרד והיה לארבעה ראשים: (א) יש שחולקים על הר"ן בעצמו ולא על תלמידיו ואנשיו. (ב) שאינם חולקים על הר"ן, רק על תלמידיו ואנשיו. (ג) שאינם חולקים על הר"ן ותלמידיו, רק על האנשים הנקראים על שמו הם חולקים. (ד) שאינם חולקים על הר"ן ותלמידיו ואנשיו כלל, רק על האנשים המתקרבים אליהם מחדש הם חולקים. ובכל סוגי המופלגה רבו השינויים בין אדם לחבירו, כמו שפירש רש"י על פסוק "וירדו אחי יוסף עשרה וגו'". וכן ישתנה המחלוקת לפי המקום, כי יש לערך ארבעה-חמשה עיירות שעשה מופלגות הר"ן בהם פרי, וכפי הריחוק מאלו המקומות, כן ישתנה המופלגה. ובכל דור יתחדש המופלגה כפי אשר נדמה לאיזה אדם קטן או גדול – ניגוד למטרתו, הן מספרי הר"ן והן מאנשיו.

ועיקר המופלגה בחר הר"ן למטרתו – כאשר יאמר ב'ליקוטי מוהר"ן' חלק א' סימן ו' וזה לשונו: "מי שרוצה לזכות לתשובה, אי אפשר כי אם על ידי שישמע בזיונו ידום וישתוק, וידין להמבזין אותו לכף זכות". ובסימן פ"ח וק"ד על פסוק "המכסה שמים בעבים" מבואר שם התיקון הנעשה על ידי המחלוקת שעל הצדיק. ובסימן קנ"ב, דיבור המתחיל: "כשבא נשמה קדושה בעולם [אזי הקליפה מסבבת אותה]". ובסימן קס"א, דיבור המתחיל: "המחלוקת מגביה ומרים את האדם". ובסימן קפ"א על פסוק "אתם נצבים", כמו שפירש רש"י, וכל הרעות שדוברים על הצדיק ואנשיו הם טובות גדולות להם. ובסימן ר"ח על פסוק "צופה רשע לצדיק". ובסימן ר"ס, דיבור המתחיל: "השם הוא הנפש, ואבידת השם, היינו המפורסם, שהכל דוברים עליו, הוא בחינת מסירת נפש, אבל יש אחד שעושה זאת מדעתו ורצונו וכו'", עיין שם. ובסימן רכ"ח, דיבור המתחיל: "כשהקב"ה מסתכל בנשמה

שתוכל להחזיר בני אדם בתשובה, אזי הוא יתברך בעצמו כביכול, מבקש ורואה שיהיה מחלוקת עליו", כי אין מקבלין גרים לימות המשיח – כשישראל ישבו בשלווה, וכן בימי שלמה המלך עליו השלום, מחמת שאין כוונתם לשמים וכו', עיין שם מה שכתב על פסוק "וישב יעקב" וגו'; והוא על פי מדרש רבה וגו'.

גם מספרים שהר"ן אמר לאנשיו: "על ידי המופלגה שעלינו, עשיתי לכם טובה גדולה, שאפילו כשתתפללו בכוונה גדולה, בביטול כל הרגשות - לא יפארו בני אדם אתכם עבור זה, על ידי המופלגה, ותנצלו מגיאות".

מכל זה נראה, שבחירת הר"ן היה בהמופלגה, ושייך גם לפעולות שעשה שיהיה לו קיום לעד. והגם שבזה הענין לא שלל זולתו, כמבואר בליקוטי [מוהר"ן] תנינא סימן ז' על פסוק "כי מרחמם ינהגם" ובסימן ס"ח, עיין שם שכל אחד מישראל מחויב לעסוק בזה שישאר דעתו בזה העולם על ידי בן ותלמיד לנצח וכו', אך כפי המבואר בספריו ונשמע מאנשיו, בזה ירה למטרה, כי כל דבר שבקדושה אשר יעלה לכבוד ולתפארת בעיני כל – יגרע מעושהו הכוונה לשמים, לזה חרד הר"ן מאד פן יקרה לפעולתו כאשר קרה לפעולתן של ראשונים, וחשב מחשבות, וּשְׁךְ דרכו בסירי פלג (=סגר את דרכו בקוצים של מחלוקת. על פי הושע ב, ח. נ.א.) אשר גירה בעצמו ובאנשיו.

גם תלמידו הר"ר נתן אמר על המופלגה שנעשה בימיו, שהיה בשביל שיתרחקו אלו האנשים שנתקרבו שלא לשם שמים. גם הוא (- רבי נתן. נ.א.) מוכיח ומברר לאנשיו במכתביו (- **הנדפסים בספר 'עלים לתרופה'. נ.א.**) ובפרט בימי המופלגה שנת תקצ"ה, תקצ"ו, תקצ"ז, תקצ"ח, שלא יחשדו אותו בעסקו עמם בשביל איזה כבוד וכיוצא, כי אדרבה, עיקר הרדיפות והבזיונות נתגברו עליו על ידי זה מאת מ[ת]נגדיו^ה. וכן כותב הר"ן באיזה מכתב המובא ב'חיי מוהר"ן' (נסיעתו לנאזוריטש סי' י"ד^ט).

#משיח יגיד עליו פירוש

ובסוף שנת תקס"ב נכנס הר"ן לברסלב, ושם נתקרב אליו תלמידו הר"ר נתן שהיה חתן הגאון הצדיק הר"ר דוד צבי [אויערברך] שהיה אב"ד במאהליב ובקרעמניץ ובשאריגראד והסביבות. והר"ר נתן היה גאון גדול בלימוד התורה, גם בקי בשארי חכמות (כמובא ב'חיי מוהר"ן' מעלת המתקרבנים אליו סי' מ"ט^ז). וחבריו בני גילו בימי חורפו היו – הגאון ר' ראובן מאדעסי (=מאודיסה. נ.א.), והגאון ר' ישעיהו מיאסי (=ברומניה). ועיין בספר "ימי מוהרנ"ת"כ^א איך מקודם אחד בדעת הלומדים החולקים על החסידים, ואחר כך נטה דעתו עם החסידים. וחותנו הרב ר' דוד צבי כשהיה צריך לנסוע לעיר אחרת, היה ממנה במקומו למופלא שבבית-דין (=בכיר הדיינים. נ.א.) לחתנו הר"ר נתן הנ"ל. והרב ר' דוד צבי רצה שישאר ר' נתן במקומו להנהיג הרבנות אחר הסתלקותו, אך הר"ר נתן הנ"ל בחר בחסידות ומאס ברבנות, כמובא מזה ב'ימי מוהרנ"ת' וב'חיי מוהר"ן'כ^ב. ופעם אחד התווכח עמו הגאון ר' ראובן מאדעסי הנ"ל, מדוע אינו משים כל מגמתו רק בלימוד הנגלה, כי היה נצמח מזה טובות גדולות להעולם, בפרט בענין היתר עגונות וכו'. ורבו מאד הסיפורים ממעלת לימודו ובחירתו הטובה מילדותו.

גם אצל הרב הצדיק ר' לוי יצחק מבארדיטשוב היה חשוב מאד, כמובא מעט מזה בספר 'חיי מוהר"ן' (מעלת המתקרבנים אליו סי' מ"ג^ג). גם בספר 'קדושת לוי' מהרב הנ"ל, יש שם העתקות מהר"ר נתן הנ"ל, שהיה מעתיק אצלו מאמריו הקדושים.

ושם בברסלב נתקרב[ו] אצל הר"ן עוד תלמידים, אנשים גדולים ויקרים, ושם נסדרו ונתחברו רוב ספריו, היינו 'ספר הגנוז' שאמר שמשיח יגיד עליו פירוש, ו'ספר הנשרף' שאמר שאין מי שיודע בו כי אם צדיק גדול חד בדרא וחכם בכל השבע חכמות (כמבואר ב'חיי מוהר"ן' נסיעתו ללעמבערג סי' ו' ז"כ^ד), וספר 'ליקוטי מוהר"ן' חלק א', ו'ספר המדות' על פי א"ב, וספר 'סיפורי מעשיות' וכו'.

ובשנת תק"ע, ד' לחודש אייר, יום ג', נסע הר"ן לעיר אומאן, ונסתלק שם שנת תקע"א, ח"י לחודש תשרי. ושם נשלם חיבור השני, היינו ספר ליקוטי [מוהר"ן] תנינא שנדפס אחר הסתלקותו.

גם צווה לתלמידיו לחבר תפילות על כל מאמריו, מטעם "כי לא המדרש הוא העיקר וכו'" וכן עשה תלמידו הר"ר נתן וחיבר ספר 'ליקוטי תפילות' על כל מאמריו, ושווים לכל נפש לאומרים בכל מקום ובכל זמן לכל חפץ.

גם צווה עליו לחדש במאמריו על כל ארבעה חלקי שולחן ערוך, וכן קיים הר"ר נתן הנ"ל, וחיבר כל ספרי 'ליקוטי הלכות' שעל כל ארבעה חלקי שולחן ערוך הנ"ל. ועיין ב'שיחות הר"ן' (סימן ר') שאמר שכל התורות שלו – הוא כולו הקדמות, וב'ליקוטי מוהר"ן' חלק א' סימן ס' – מאמר "פתח ר' שמעון", מבאר שם על פסוק "פסל לך" שאמרו חז"ל: "הפסולת יהיה שלך", שזה מרמז על הקדמות של תבונת התורה.

ומאלו הספרים נסתעפו עוד חיבורים, היינו: 'קיצור ליקוטי מוהר"ן', 'חיי מוהר"ן', 'שבחי הר"ן', 'שיחות הר"ן', 'ליקוטי עצות', 'ליקוטי עצות חדש' כה, 'מהדורא בתרא', 'יקרא דשבתא', 'זמרת הארץ', ו'פרפראות לחכמה', 'קיצור ליקוטי הלכות', 'ליקוטי אבן - תפילת אשמורת הבוקר', 'ימי מוהרנ"ת'. ועדיין הולכים ונובעים בכל פעם מהם חיבורים על ידי תלמידי תלמידיו.

^א בהוצאות המנוקדות: סימן קד.

^ב נדפסו בתחילת 'עלים לתרופה'.

^ג הידומים; חברי תנועת מרד אוקראינית.

^ד 'תולדות אדם' דיהרנפורט תקס"א ('זה ספר תולדת אדם גדול בענקים... הוא ניהו הרב הגאון הגדול... כקש"ת מו"ה שלמה זלמן זצלה"ה מוויילנא... התעורר הרב הדרשן... מו"ה יחזקאל פייוויל זצ"ל... וקיבץ יחד את כל מפלאות מעשהו...').

^ה ראה 'שבחי הר"ן' (במהדורות הראשונות נדפס הספר יחד עם 'סיפורי מעשיות').

^ו ברכות יז. ('לעולם יהא אדם ערום ביראה').

^ז הסימנים הבאים מתייחסים לספר 'שיחות הר"ן' (שבמהדורות הראשונות נדפס ג"כ יחד עם ה'סיפורי מעשיות').

^ח הונגריה.

^ט בהוצאות המנוקדות: סימן קכד.

^י בהוצאות המנוקדות: סימנים קלט-קמ.

^{יא} בהוצאות המנוקדות: סימנים קמד, קמט, תרז.

^{יב} בהוצאות המנוקדות: סימן קיד.

^{יג} ראה 'חיי מוהר"ן' סימן קיד.

^{יד} שם.

^{טו} סנהדרין דף ז, ע"א: "האי תיגרא דמיא לצינורא דבידקא דמיא, כיון דרווח – רווח" (=מחלוקת דומה לחור בצינור מים,

כשהוא נפער הוא שוטף את הכל").

^{טז} בהוצאות המנוקדות: סימן מא.

^{יז} בראשית מב, ג.

^{יח} ראה 'עלים לתרופה' סימן קע (בהוצאות המנוקדות סימן קעח).

^{יט} בהוצאות המנוקדות: סימן קסו.

^כ בהוצאות המנוקדות: סימן שלח.

^{כא} חלק א, סימן א.

^{כב} ימי מוהרנ"ת ח"א סי' ח, כ, כג; חיי מוהר"ן סי' תמד.

^{כג} בהוצאות המנוקדות: סימן שלג.

^{כד} בהוצאות המנוקדות: סימנים קעב-קעג.

^{כה} הוא ספר 'אוצר היראה' להרב מטשעהרין.